

Jak daleko byl naivní a nezodpovědný český přístup ochoten zajít, svědčí málo známý návrh prezidenta Václava Havla kancléři Helmutu Kohlovi z roku 1992, který nabízel pro ty z bývalých sudetských Němců, kteří se zřeknou majetkových nároků vůči tehdejšímu Československu, udělení československého občanství. Naštěstí racionální německá oficiální politika na tento návrh s nepředvídatelnými důsledky vůbec nereagovala.

Jsem proto rád, že česká i německá politika dnes ve vztahu k minulosti realisticky stojí na jejím respektování a poučení se z ní. Česko-německá deklarace byla velkým úspěchem naší diplomacie.

Československé reparační nároky a konfiskace německého majetku

Jiří Šitler

*ředitel diplomatického protokolu
ministerstva zahraničních věcí ČR*

Vítězství demokracie roku 1989 přirozeně přineslo diskusi o vrácení majetku ukradeného v předešlých desetiletích komunisty, jejímž více či méně povedeným výsledkem bylo u nás přijetí série restitučních zákonů. Podle německé organizace Preussische Treuhand však pád komunismu přinesl i nové možnosti boje za navrácení majetku zabaveného po druhé světové válce Němcům ve střední a východní Evropě. Kromě přípravy žalob, především proti Polsku, si tato organizace klade za cíl „zviditelnění“ požadavku restitucí v evropské politice.

Poslankyně CDU ve Spolkovém sněmu Erika Steinbachová 9. 4. 2002 naznačila, že neochota britských a amerických politiků podobné požadavky podporovat má svou historickou příčinu v „akceptování genocidy patnácti milionů Němců“ roku 1945, a Evropskou komisi obvinila z vědomého přehlížení „zákonů zbavujících práv“ Němce ve čtyřech budoucích členských státech EU (tj. v ČR, Polsku, Slovensku a Slovinsku). Poslanci CSU v Evropském parlamentu dokonce kvůli „vyháněcím“ (ve skutečnosti konfiskačním) dekretům prezidenta Edvarda Beneše hlasovali proti členství ČR v Evropské unii.

Jde o pokus zvrátit výsledky druhé světové války a o revizi spravedlivého trestu nad viníky zločinů? Anebo můžeme tento požadavek, doprovazený poukazem na balkánské etnické čistky, diskusí o oprávněnosti spojeneckého bombardování na konci války a kampaní za založení Centra proti vyhánění, chápat jako morálně motivované úsilí o nápravu bezpráví způsobeného aplikací kolektivní viny a hrubého porušování lidských práv a tudíž i přirozené pokračování diskuse o nápravě komunistických zločinů?

Právo válečné

Podle ústavy z roku 1992 není možné v České republice konfiskovat majetek bez náhrady, pokud o tom nerozhodne soud v trestním řízení. Stejný standard je dnes uplatňován v celém civilizovaném světě. Avšak nebylo tomu tak vždy – nedotknutelnost soukromého vlastnictví byla v minulosti omezena například válečným právem na konfiskace majetku nepřítele. S vinou či nevinou, ať osobní, nebo kolektivní, to nemělo nic společného.

Názorně to ukazuje příběh Emila Schilla, který se přistěhoval v roce 1904 z Německa do Spojených států. V říjnu 1942 byl stejně jako tisíce dalších amerických Němců zadržen coby „nebezpečný nepřátelský cizinec“ a uvržen do internačního tábora. Jeho majetek byl konfiskován. Z tábora byl dočasně propuštěn do nemocnice v prosinci 1945 (řada amerických Němců ovšem zůstala internována až do roku 1948). V lednu 1946 úřady nařídily jeho odsun (removal) do Německa, příkaz byl však v červenci 1946 změněn a Schill byl vzápětí propuštěn na svobodu. Podarilo se mu prokázat, že nikdy nebyl neloajální ke Spojeným státům, a roku 1949 obdržel americké občanství.

Na základě těchto skutečností žádal Emil Schill u newyorského soudu i navrácení majetku. Soud však v lednu 1950 definitivně odmítl zabývat se jeho žalobou s poukazem na paragraf 39 zákona Kongresu z 3. července 1948, který zakázal soudní přezkoumávání konfiskací nepřátelského majetku. Soudce ve svém rozhodnutí připomněl, že „ve slyšení o návrhu zákona před podvýborem pro soudnictví mnozí svědkové namítali, že návrh zákona nerozlišuje mezi loajálními a neloajálními nepřátelskými cizinci, ba naopak jim všem znemožňuje, aby se obstaveného majetku domohli zpět soudní cestou... Bylo vzato v potaz, že mnozí naprosto nevinní lidé ztratí podle tohoto návrhu zákona veškerý svůj majetek.“

Soud však poukázal na závěr příslušného výboru Kongresu, podle něhož „politika neresituování a nekompenzování je zdra- vou veřejnou politikou, kterou je třeba zakotvit v zákoně. Není v rozporu s žádným principem mezinárodního práva ani mezinárodní morálky“. Kongresmani se odvolali také na postupimskou dohodu ze srpna 1945, podle níž měly být nároky členů protihitlerovské koalice s výjimkou SSSR a Polska uspokojeny konfiskacemi

německého majetku v zahraničí a platbami ze západní okupační zóny. Případů podobných Schillovu nalezneme v USA tisíce.

Spor o nábytek

Tisíce kilometrů od New Yorku, u vrchního soudu v Mnichově, probíhal o rok později jiný proces. Přeli se dva sudetští Němci pocházející ze stejného města. Žalobcem byl odsunutý Němec, jemuž československý stát na základě dekretů č. 5 a č. 108 zabavil roku 1945 majetek, a jeho byt i s vybavením přidělil německému antifašistovi. Ten se však už v létě 1946 také odstěhoval do Německa, mohl si ovšem s sebou vzít přidělené vybavení bytu. Bývalý vlastník jej v Německu zažaloval, ale soud roku 1951 rozhodl, že majetek zůstane antifašistovi.

Německý soud přitom konstatoval, že není možné přezkoumávat, zda se československé konfiskační zákonodárství nepříčí dobrým mravům. Tyto konfiskace byly opatřením proti německému majetku v zahraničí v důsledku války a reparací, které německá strana nesmí podle zákona č. 63 Spojenecké kontrolní rady pro Německo a dalších zákonů revidovat.

Zákony kontrolní rady, na něž se německý soud odvolával, totiž navazovaly na pařížskou dohodu o reparacích sjednanou 20. prosince 1945 zástupci 18 států bývalé protihitlerovské koalice. Konference v Paříži měla projednat otázku náhrady škod prostřednictvím zabavování majetku německé říše a jejích občanů v zahraničí, zabavování majetku přímo v Německu a budoucích reparacích plateb.

Když na konferenci odjížděla československá delegace, již vedl Vávro Hajdů, prezident Beneš a vláda Zdeňka Fierlingera právě vedli spory o charakter sudetoněmeckého majetku: šlo o majetek zradivších československých občanů a vnitřní záležitost československa (jehož platná ústava umožňovala konfiskaci majetku občanů bez náhrady), jak tvrdili někteří ministři, anebo o majetek nepřátelského státu zabavený jako záloha na reparace, jak tvrdil Beneš?

Vládní komise se rozhodla pro kompromisní řešení: nezahrnout hodnotu majetku bývalých československých občanů německé národnosti (jehož celkovou výši si nechala vláda odhad-

nout na asi 100 – 120 miliard Kč) do statistiky předložené v Paříži, a zároveň neuplatňovat část reparačních nároků proti Němcům a nechat si je v záloze, pokud by bylo třeba odsunut Němce v budoucnu odškodnit. Celková výše neuplatněných nároků byla asi 285 miliard Kč, v tom však byly zahrnuty i fakticky neuplatnitelné položky jako německé státní obligace vlastněné československými bankami – ve výši 90 miliard Kč.

Nároky? Zaplacená 4 %

Na konferenci se ukázalo, že i západní spojenci v této době ještě zastávali zásadu tvrdého postupu vůči nepříteli a měli zájem na co největším rozsahu a na co nejširší definici zabavovaných majetků. Přijali zásadu, že německý nepřátelský majetek si každý spojenecký stát definuje sám podle svého, a k jeho konfiskaci ve prospěch spojenců měly být donuceny i neutrální státy. Hodnota konfiskovaného majetku měla být nahrazena nově zřízenému Mezispojeneckému reparačnímu úřadu v Paříži.

Nepočítalo se s tím, že by reparace nahradily úplně všechny ztráty jednotlivých spojeneckých států, ale že si výtěžek reparací podle dohodnutého klíče mezi sebou rozdělí. Konfiskaci sudetoněmeckého majetku proto samozřejmě nikdo nezpochybnil, československá strana však původně nechtěla jeho zahrnutím do společného „balíku“ úřadu snížit svůj celkový reparační podíl, proto upřednostňovala postup naplánovaný již v Praze.

Američané však přišli s podnětem, aby budoucí mírová konference, s níž se ještě tehdy napevno počítalo, vycházela jen z nároků a otázek vznesených v Paříži – nic jiného nebude možno v budoucnu nikde uplatnit. Tento návrh sice vyvolal u řady účastníků nevoli, avšak byl nakonec v oslabené podobě přijat. Československá delegace se proto rozhodla sudetoněmeckou otázku i některé dosud neuplatněné nároky proti říši přece jenom projednat.

Konference došla k závěru, který poněkud kostrbatě shrnul britský delegát Sir David Waley: „V československém případě jako případě zvláštním“ má Československo právo zacházet s bývalými občany „jako s Němci a s jejich majetkem jako německým nakládáti, aniž by to znamenalo, že by jejich majetek měl být započten

na reparace“. Pro případ, že by v budoucnu vznikly odškodňovací požadavky, může Československo uplatnit nárok na žirová konta č. 1045 a 10198 u Říšské banky v Berlíně – šlo celkem o 73,2 miliardy Kč získaných plundrováním českého hospodářství říši.

V posledních minutách konference byl příslušný paragraf 4 D zařazen do Dohody. Text hovoří mlhavě pouze o čerpání peněz „v souvislosti s odsunem bývalých československých příslušníků“, protože nikdo nechtěl veřejně vzbuzovat naději na odškodnění sudetských Němců. Čas ukázal, že diskuse o náhradě válečných škod byla jen otázkou teoretickou – Československu nebyly reparační nároky uplatněné v Paříži ve výši 11,6 miliardy dolarů (do této částky nejsou započítány výše zmíněné nároky sloužící jako protihodnota sudetoněmeckého majetku a neuplatněné nároky) v hodnotě z roku 1938 nikdy uhrazeny a ani nikdy nezískalo přístup ke zmíněným kontům, z něhož by bývalo mohlo čerpat platby sudetským Němcům.

Československé, resp. české nároky byly – sečteme-li hodnotu konfiskovaného říšskoněmeckého majetku po válce, odškodnění obětí lékařských pokusů v 60. a 70. letech a platby obětem nacistu a nuceně nasazeným z nedávné doby – uhrazeny méně než ze čtyř procent.

Konfiskovaný majetek nevrátil nikdo

Západoevropští účastníci pařížské konference přestali v londýnské dohodě o dlužících roku 1953 uplatňovat některé reparační požadavky a postupně uzavřeli s Německem sérii bilaterálních dohod, které uzavřely dědictví minulosti; k vracení německého majetku však nedošlo. Mezispojenecký reparační úřad byl rozpuštěn roku 1959, ale československá strana si přitom vyhradila právo na náhradu válečných škod v budoucnu.

V případech konfiskací nejde o otázku individuální viny či neviny. Konfiskační zákony totiž nebyly trestem za individuální zločiny, ale patří do oblasti válečného práva. Byly ve své době sankcí proti nepřátelskému státu a jeho občanům, která jej měla donutit k náhradě utrpených škod. Byly také prostředkem, jak zlomit jakýkoliv vliv německého státu a německých občanů ve spojeneckých zemích a všude na světě.

V roce 1950 proto mohl říci americký soud, že konfiskační zákonodárství „může být považováno za tvrdé, a trpěli kvůli němu patrně nevinní lidé... Vláda však měla právo konfiskovat majetek příslušníka nepřátelského státu, a toto právo není omezeno právem na řádný proces či spravedlivou kompenzaci.“ Ještě v článku 53 a 107 Charty OSN roku 1945 Spojenci zakázali nepřátelským státům odvolávat se na ni v souvislosti s rozhodnutími učiněnými v důsledku druhé světové války.

Překonávání dědictví války bylo postupným procesem. V Belgii mohli Němci znovu svobodně nabývat nový majetek bez rizika konfiskace od 24. ledna 1946, v Dánsku od 30. března 1946, ve Francii od 1. března 1947, ve Spojených státech od 1. ledna 1947, ve Velké Británii od 29. března 1949 a v Kanadě až od 29. prosince 1949 (majetek nabytý do těchto dat byl ale vesměs nadále aktivně vyhledáván a konfiskován).

Protože nebyla uzavřena mírová dohoda, byl válečný stav ukončován většinou jednostrannými prohlášeními spojenců. V případě USA například bylo nepřátelství formálně ukončeno prohlášením prezidenta 29. listopadu 1951. Československo-německý válečný stav byl ukončen až prohlášením prezidenta 3. února 1955. Až tím definitivně právně skončila éra nepřátelství z druhé světové války.

Odškodnění Němců postižených reparacemi

Německá strana již od 50. let dávala najevo, že považuje spojenecké konfiskace zvláště soukromého německého majetku (ať již k nim došlo na východ či západ od železné opony) za protiprávní, avšak mezinárodněpoliticky nebyla schopna tento názor prosadit. Od roku 1952 byly proto v Německu přijímány zákony o tzv. Lastenausgleichu (vyrovnávání břemen), která postiženým německým vyhnancům poskytl částečnou náhradu za konfiskovaný majetek ve střední a východní Evropě.

Německá vláda v této době ještě doufala, že Američané, Britové, Francouzi a jiné západní vlády zabavený německý soukromý majetek vrátí. Teprve když jí daly tyto země jasně najevo, že takovéto restituce nepřicházejí v úvahu, přistouplilo Německo v zákoně o reparačních škodách z roku 1968 i k odškodnění osob

postižených západními vládami, a to podle pravidel přijatých dříve v Lastenausgleichu (u škod na majetku do výše 50 000 marek obdržel poškozený 100 procent jeho hodnoty, pak výše odškodnění postupně klesala až ke 20 procentům).

Někteří postižení považovali metodu odškodnění reparačních škod za nedostatečnou, a pokusily se ji napadnout u soudů. Německý Ústavní soud pak konstatoval 13. 1. 1976, že „není zřejmé, proč by při budoucím započítávání plateb již poskytnutých německou stranou vítězným mocnostem proti reparačnímu dluhu neměly být zohledněny i majtkové hodnoty zabavené během vyhnání stejně jako majetek konfiskovaný během reparačních zásahů“.

Stejný soud uvedl, že „z hlediska každého postiženého měly i reparační opatření náhodný či osudový charakter, a způsob a rozsah zásahu záležel do značné míry na různorodém postoji jednotlivých okupačních mocností, ba dokonce i jednotlivých okupačních úřadů.“ Z individuálního hlediska je totiž nepochybně lhostejné, zda postižený byl součástí skupiny čítající několik milionů osob, anebo desítek tisíc osob (tak jako tomu bylo ve většině západních spojenců).

Amnestijní zákon

Hovoříme-li o způsobu zásahu, dostáváme se částečně již mimo oblast čistě majtkových škod. V mnoha případech byl totiž zásah proti majetku spojen s omezením osobní svobody (bez ohledu na individuální vinu), s vypovězením nebo odsunem do Německa, nebo i s brutálním zacházením či dokonce vraždami (mimosoudní perzekuce). V poválečném Československu se tomu stávalo bohužel až příliš často, jak o tom svědčí případy brutálních vražd v Teplicích nad Metují, Postoloprtech apod. Jejich viníci byli potrestáni jen v některých případech, anebo nedostatečně.

Nesouhlasím však s tezí, že existovala jednoznačná politika netrestání těchto zločinů, vyjádřená tzv. amnestijním zákonem č. 115/1946. Účel zákona byl zcela jiný, tj. hlavně ochrana odbojářů z druhé světové války, a případy jeho aplikace na poválečné brutality jsou výjimečné (ani Tomáš Staněk jich ve své knize mnoho neuvádí). Na nepotrestání zločinů měla ovšem laxnost stát-

ních orgánů nepochybně vliv, stejně jako neochota svědků, nedostatek důkazů apod. Několik pachatelů bylo však nakonec přece jen odsouzeno. Existovala i určitá veřejná diskuse (hovořilo se o „gestapismu“ či „excesech“).

Veřejnost se však měla s touto ostudnou částí naší historie možnost plně seznámit až po roce 1989, přičemž řada výzkumů a studií byla financována českým státem. Také trestní oznámení proti neznámým pachatelům, která podala počátkem 90. let skupina českých intelektuálů kolem Ludvíka Vaculíka, vedla k bližšímu prozkoumání řady konkrétních případů. Není mi znám ani jediný případ, kdy by policie resp. státní zastupitelství případ odložilo s odkazem na zmíněný amnestijní zákon – úřady vesměs konstatovaly, že šlo o případy vraždy, avšak vzhledem ke smrti podezřelých a ke dvacetileté promlčecí lhůtě vraždy však nic jiného než odložení případů nezbyvalo.

Podle dostupných informací se po roce 1989 podařilo nalézt jediný případ, kdy byl podezřelý ještě naživu. Šlo o případ vraždy čtrnácti Němců v obci Tuřt (německy Schwarzbach) v noci z 24. na 25. května 1945, z níž byl podezřelý F.H., který se měl činu dopustit bezprostředně po svém návratu z koncentračního tábora v Mauthausenu 19.5.1945. Šetření bylo zahájeno roku 1990 a definitivně uzavřeno až roku 2000. Státní zástupce kvalifikoval čin jako vraždu a označil F.H. za pachatele. Z okolností bylo jasné, že nešlo o nepromlčitelný čin genocidy (14 obětí pachatel vybral z větší skupiny Němců čekajících na odsun na základě jejich příslušnosti k NSDAP), a proto musel být případ kvůli dvacetileté promlčecí lhůtě odložen. Nejvyšší státní zástupkyně, u níž si jeden pozůstalý stěžoval, mu v osobním dopise vyjádřila plné porozumění, opět čin jasně označila za vraždu, a vyslovila přesvědčení, že důkladné vyšetření případu a zájem médií přispěl k obecnému odsouzení pachatelů a k poznání událostí, které byly po mnoho let přehrázeny mlčením.

Přestože tomuto postupu nelze právně ani lidsky nic vytknout, spustila skupina rakouských a německých poslanců Evropského parlamentu spjatých se Sudetoněmeckým krajanským sdružením kolem případu v souvislosti s tímto případem roku 2002 kampaň proti České republice a obvinila ji z uplatnění zákona č. 115/1946 (ačkoliv o jeho aplikaci nemůže být ani řeč). To, stejně jako tra-

gikomické prohlášení mluvčího sdružení Johanna Boehma z července 2000, v němž opět obvinil ČR z aplikace zákona č. 115/1946 a jako podmínku vstupu ČR do EU požadoval potrestání jiného pachatele protiněmeckých násilností Františka Foukala (který ovšem zemřel již roku 1989), svědčí o tom, že dotyčným nejde o spravedlnost pro oběti ani o skutečné poznání právního i morálního vyrovnávání s minulostí v ČR, ale o vytváření obrazu nepřítel.

Souboj právních doktrín a žaloby proti ČR

Podle německé právní doktríny nelze reparační nároky uplatňovat od uzavření smlouvy „2 + 4“ o sjednocení Německa v roce 1990, která prý nahradila mírovou smlouvu. Zároveň se však německá strana odmítala zřici majetkových nároků vyhnanců s odůvodněním, že by se vystavila regresním nárokům. Je třeba říci, že tento argument při bližším zkoumání německého práva neobstojí – o majetek totiž vyhnanci přišli již před rokem 1949, tj. před přijetím německého základního zákona, který samozřejmě neplatí retroaktivně a nezavazuje německou vládu k ochraně majetku ztraceného před tímto datem. Navíc existuje řada příkladů, kdy se německá vláda zřekla individuálních nároků svých občanů, aniž to pro ni mělo jakékoliv následky (jako např. v případě reparačních škod způsobených západními spojenci).

Česká strana s tímto výkladem nikdy nesouhlasila a považovala své reparační nároky za stále otevřené, nikoliv snad proto, že by reálně počítala s jejich vyplacením, ale jako protiváhu majetkových nároků sudetských Němců. Česko-německá deklarace z roku 1997 měla mj. za cíl tuto diskusi uzavřít s tím, že obě strany budou respektovat své odlišné právní postoje, ale nebudou jimi zatěžovat budoucnost. Ize říci, že tento cíl se na mezvládní úrovni do značné míry podařilo naplnit.

Při jednání o odškodnění nuceně nasazených se navíc ukázalo, že německý právní výklad nesdílí ani jeden z účastníků smlouvy „2 + 4“, tj. Spojené státy americké. Americká strana se teprve v mezvládní dohodě roku 2000 zřekla dalšího vznášení reparačních nároků vůči Německu, ale nótou České republiky porušila, že toto zřeknutí nemá žádný vliv na pozici české strany.

Společným závěrem směrště právních posudků Evropského parlamentu a Evropské komise, kterým tyto instituce roku 2003 reagovaly na kampaň vyhnaneckých lobbistů, bylo odmítnutí spojovat problematiku dekretů prezidenta republiky se vstupem České republiky do EU. Neúspěšné byly také pokusy o přípravu procesů v USA.

Jak ukázaly žaloby sudetských Němců zamítnuté štrasburským tribunálem v prosinci 2005, bylo rozhodnutí československé delegace roku 1945 projednat otázku německého majetku na mezinárodním fóru právně prozíravým krokem. Tzv. euromodel Ústavy České republiky se roku 2000 přijaté mezinárodní smlouvy stávají automaticky součástí domácího práva. Na seznam platných smluv byla tehdy zařazena i pařížská dohoda o reparacích. Konfiskace tak nezůstávají zdaleka jen otázkou dekretů prezidenta republiky, ale jsou součástí celkového „balíku“ válečných a poválečných nároků. S tím musí žalující počítat.

Přijetí Česko-německé deklarace roku 1997, platby obětí nacismu v rámci Česko-německého fondu budoucnosti i v rámci odškodnění nuceně nasazených roku 2001, a konečně vstup ČR do Evropské unie roku 2004 znamenaly právní i psychologické předěly v česko-německých vztazích. Hlavní témata našich mezivládních vztahů dnes leží někde úplně jinde.

Deklarace z pohledu českého diplomata

Rudolf Jindrák

velvyslanec ČR v SRN

21. ledna 2007 jsme si připomněli desáté výročí podpisu česko-německé deklarace – dokumentu, který se výraznou měrou trvale zapsal nejenom do dějin české zahraniční politiky a diplomacie, ale stal se v době svého vzniku důležitým katalyzátorem naší domácí debaty o česko-německých vztazích, jejich historických zářezích, včetně diskuse o jejich budoucím směřování. Uplynulých deset let je přiměřená doba na to, abychom provedli hlubší zhodnocení významu deklarace, včetně osvětlení motivů, které tehdejší nejvyšší představitelé obou zemí vedly k její iniciaci a následnému sjednání.

Překonání bariéry

Cílem deklarace bylo překonat bariéru spojenou s minulostí, která se v česko-německých vztazích stavěla proti velmi se rozvíjející spolupráci ve všech myslitelných oblastech. Deklarace současně měla zastavit některé pokusy o neustálé přehodnocování společné historie, zejména té, která se poji s událostmi následujícími bezprostředně po druhé světové válce. Jednáními o česko-německé deklaraci jsme chtěli odstranit zátěž, která hrozila stát se pro budoucí vztahy nepřekonatelnou komplikací, a která by byla zdrojem pro permanentní politické zneužívání citlivých otázek, zdrojem nedůvěry a možná i nových účelově vytvářených překážek v naší vzájemné spolupráci.

Ačkoliv otázky zásadního charakteru spojené s poválečným uspořádáním vyřešily spojenecké Postupimské dohody, tzv. Přeh-

Česko-německá deklarace

Deset let poté

*Václav Klaus, Alexandr Vondra, Helmut Elfenkämper
Eva Hahnová, Václav Houžvička, Michal Peřík*

Jiří Weigl, Jiří Šitler, Rudolf Jindrák

Vladimír Handl, Hans Henning Hahn

Václav Paulíček, Miroslav Kunštát

Tomáš Kafka, Tomáš Jelínek

Jan Kuklík, Ota Filip

Marek Loužek (ed.)

č. 57/2007

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU